

Han Ryner

Μανιφέστο τοῡ ατομικισμού

Σημείωμα τοῡ συγγραφέα

Υίοθέτησα τὴ βολικὴ γι' ἄμεση ἔκθεση σκέψεων μορφὴ τῶν ἐρωταποκρίσεων. Δὲν ἐκφράζει καμμιάν ἀξίωση δογματικὴ: δὲν ὑπάρχει ἐδῶ δάσκαλος νὰ ρωτᾷ καὶ μαθητὴς ν' ἀπαντᾷ, παρὰ ἕνας ατομικιστὴς ποὺ θέτει ἐρωτήσεις στὸν ἑαυτό του. Θέλησα νὰ δείξω ἀπ' τὴν πρώτη ἀράδα πὼς πρόκειται γιὰ ἐσωτερικὸ μόνολογο. Ἐνῶ ἡ κατήχηση ρωτᾷ: «Εἶστε χριστιανός;», ἐγὼ λέω: «Εἶμαι ατομικιστὴς;» Ὡστόσο, ἂν τὸ πρᾶγμα τραβοῦσε, θὰ παρουσιάζονταν προβλήματα, καί, μόλις ἡ πρόθεσή μου γίνεται σαφὴς, ἐπιστρατεύω τὸ δεύτερο πρόσωπο, ποὺ συνήθως χρησιμοποιοῦμε ὅταν αὐτοδιαλεγόμαστε.

Θὰ βροῦμε στὸ βιβλιαράκι τοῦτο ἀλήθειες βέβαιες –τῶν ὁποίων ὅμως τὴ βεβαιότητα μέσα μας μόνο θ' ἀνακαλύψουμε–, ἀνάκατες μὲ γνῶμες ἀμφισβητήσιμες. Ὑπάρχουν, ἐδῶ, προβλήματα ἐπιδεχόμενα πολλῶν λύσεων. Κάποια –ἂν ἐξαιρέσουμε τὴν ἥρωικὴ λύση,¹ ποὺ θ' ἀκολουθήσουμε μονάχα ὅταν ὅ,τι ἄλλο εἶναι ἔγκλημα–, δὲν ἀπαντῶνται ἱκανοποιητικὰ, κ' οἱ ὑποδείξεις μου δὲν ἀποτελοῦν κανόνες. Δὲν ἐπιμένω. Ὁ ἀναγνώστης ποῦ, ἀποδεχόμενος τὶς ἀλήθειες, δὲν θάβρισκε εὐκαιρία νὰ ψάξῃ πιθανὲς ἀπαντήσεις διαφορετικὲς, ἀνάλογες ἴσως μὲ τὶς δικές μου καὶ συχνὰ πιὸ ἑναρμονισμένες μὲ τὸν ἴδιον, δὲ θάταν ἄξιος νὰ λέγεται ατομικιστὴς.

Ἐξ αἰτίας τῆς περιορισμένης ἀνάπτυξης, ἢ ἄλλων λόγων, θ' ἀφήσω συχνὰ ἀνικανοποίητο τὸ πνεῦμα τῆς ἀδελφοσύνης. Στους καλόβουλους, προτείνω μόνο τὴν προσεκτικὴ ἀνάγνωση τοῦ *Ἐγχειριδίου Ἐπικτήτου*. Ἐκεῖ, περσότερο ἀπ' ὅπουδῆποτε ἄλλου, βρίσκεται ἡ ἀπάντηση στὶς ἀνησυχίες καὶ τὶς ἀμφιβολίες μας. Ἐκεῖ, περσότερο ἀπ' ὅπουδῆποτε ἄλλου, κεῖνος ποὺ μπορεῖ νὰ νάιναι πράγματι γενναῖος, θ' ἀντλήσῃ θάρρος.

Ἀπ' τὸν Ἐπικτήτο, καθὼς κι ἀπὸ ἄλλους, πῆρα διατυπώσεις χωρὶς νὰ θεωρῶ ἀπαραίτητο νὰ σημειώσω τὶς πηγές μου. Σὲ μιὰ δουλειὰ σὰν καὶ τούτη, σημασία ἔχουν τὰ πρᾶγματᾶ, κι ὄχι ἡ ρίζα τους – δὲν ρωτᾶμε τὸν κηπουρὸ, ὅταν τρωῦμε τὰ φρούτα του, τ' ὄνομα τοῦ ποταμοῦ ἢ τοῦ ρυακιοῦ ποὺ ποτίζει τὸν κῆπο του.

¹ Δηλαδή ἡ πλήρης, ἀπόλυτη ἀποχή – τὸ ἰδανικὸ τοῦ ὅλως ἀμέτοχου καὶ γαλήνιου φυτοῦ. Βλ. ἐκτενῆ ἀνάπτυξη παρακάτω.

Κεφάλαιο Πρῶτο

Γιὰ τὸν ἀτομικισμὸ καὶ τοὺς ἀτομικιστὲς

Εἶμαι ἀτομικιστὴς;

Ναί.

Τί ἐννοῶ ὡς ἀτομικισμὸ;

Τὴν ἠθικὴ θεωρία πού, ἐδραζόμενη σὲ κανένα δόγμα, σὲ καμμιά παράδοση καὶ καμμιά ἔξωθεν θέληση, ἀπευθύνεται μοναχὰ στὴν προσωπικὴ συνείδηση.

Ἡ λέξη «ἀτομικισμός» εἶχε πάντοτε αὐτὴ τὴ σημασία;

Συχνὰ βαφτίζουμε «ἀτομικισμούς» θεωρίες ἐπίπλαστες, καμωμένες νὰ κρύβουν τὸν ἐγωισμὸ –εἴτε δειλὸ, εἴτε κατακτητικὸ κ' ἐπιθετικὸ– πίσω ἀπὸ ἕνα προσωπεῖο φιλοσοφικό.

Ἀναφέρετέ μου ἕναν δειλὸ ἐγωιστὴ πὸν τὸν παίρνουμε γι' ἀτομικιστὴ:

Μονταίν.

Γνωρίζετε ἐγωιστὲς κατακτητικούς κ' ἐπιθετικούς, πὸν αὐτοανακηρύσσονται ἀτομικιστὲς;

Ὅσους μεταφέρουν τὸν κτηνώδη νόμο τοῦ ἀγῶνα γιὰ ἐπιβίωση στὶς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων.

Ἀναφέρατε ὀνόματα:

Σταντάλ, Νίτσε.²

² Κατατάσσοντας τὸν Νίτσε στοὺς κατακτητικούς κ' ἐπιθετικούς ἀτομικιστὲς, ὁ μελίχιος πασιφιστὴς Ryner μοιάζει ν' ἀκυρώνη τὶς ἐκλεκτικὲς συγγένειές του μὲ τὸ νιτσεισμὸ - ὥστόσο, παρὰ πὸν ἄλλες οἱ βάσεις τους, ἔχουν πλεῖστες πτυχεὲς κοινές. Χρήσιμη ἡ κρίση ἐδῶ τοῦ Γάλλου, ἀνιχνευτικὴ καὶ διαφωτιστικὴ ἴσως τῆς διαφορᾶς ἐγωτικῆς κι ἀτομικιστικῆς ἀναρχίας. Βλ. καὶ ὑ.30, καθὼς καὶ *Εἰσαγωγή*.

Αναφέρετέ μου κάποιους πραγματικούς ατομικιστές:
Σωκράτης,³ Ἐπίκουρος,⁴ Ἰησοῦς,⁵ Ἐπίκτητος.⁶

Γιατί ἀγαπᾶτε τὸν Σωκράτη;

Δὲν δίδασκε σ' ἐκείνους πὺ τὸν ἄκουγαν κάποια ἀλήθεια ἐξωτερική, παρὰ τοὺς μάθαινε νὰ βρῖσκουν τὴν ἀλήθεια μέσα τους.

Πῶς πέθανε ὁ Σωκράτης;

Τὸν καταδίκασαν οἱ νόμοι κ' οἱ δικαστές, τὸν δολοφόνησε ἡ πόλη - μάρτυρα αὐτὸν τοῦ ατομικισμοῦ.

Γιὰ τί τὸν κατηγορήσαν;

Γι' ἀσέβεια στοὺς θεοὺς τῆς πόλης καὶ διαφθορὰ τῶν νέων.

Ποὺ σημαίνει;

Πῶς διέδιδε ιδέες ἐπικίνδυνες γιὰ τὴν ἐξουσία.

Γιατί ἀγαπᾶτε τὸν Ἐπίκουρο;

Πίσω ἀπ' τὴν κομψή του ἀπάθεια ἔκρυβε ἕνα ἥρωα.

Παραθέστε κάποιο πνευματῶδες ἀπόφθεγμα τοῦ Σενέκα γιὰ τὸν Ἐπίκουρο:

³ Γιὰ τὴν ἀναρχική θέαση –ἐπιδεχόμενη πολλῶν κρίσεων– τῆς προσωπικότητας τοῦ Σωκράτη, βλ. Πλάτων, *Ἀπολογία*, 116-9, καὶ κατεξοχήν 263-6, *Ἡ αὐτοκτονία τοῦ Σωκράτη* τοῦ Ἦννου.

⁴ Ὁ Ryner θάχε σίγουρα ὑπόψιν του καὶ τὸ ἔργο τοῦ Γκυγιώ, *La Morale d'Épicure et ses rapports avec les doctrines contemporaines*. Βλ. Παπαλεξάνδρου, *Ἱστορία Φιλοσοφίας*, 85: «[οἱ ἐπικούρειοι] δὲν ἤθελον νὰ ἀναμιγνύωνται εἰς τὴν διακυβέρνησιν τῶν κοινῶν, ἀπέχοντες τοῦ δημοσίου βίου, ἵνα διατηρήσωσι τὴν ἀταραξίαν των καὶ τὴν ψυχικήν των ἡρεμίαν, κηρύσσοντες τὸ λάθε βιώσας».

⁵ Ὁ τρίτος στύλος πὺ πάνω του στεριώνει τὸν ἀναρχισμό του ὁ Ryner - διαφαίνονται ἤδη οἱ βαθιὲς τολστοϊκὲς ρίζες τῆς σκέψης του. Βλ. καὶ τὸ μυθιστόρημά του *Le cinquième évangile*, Paris, 1922, ὅπου γράφει τὴν ἀνθρώπινη «ἱστορία» τοῦ Χριστοῦ: *C'est pourquoy je t'invite, ô fils de l'homme, à une ascension nouvelle. Pour que, dans la clarté sincère du soleil, tu montes vers le sommet réel et pour que tu deviennes enfin, ô Fils de l'Homme, un Homme.* (: Γι' αὐτὸ σὲ καλῶ, γιὲ τοῦ ἀνθρώπου, σὲ μιὰ καινούργια ἀνάβαση. Γιὰ ν' φτάσης, κάτω ἀπ' τὴν ἀληθινὴ λάμψη τοῦ ἡλίου, στὴν πραγματικὴ κορφή, καὶ νὰ γίνης ἐπιτέλους, γιὲ τοῦ Ἀνθρώπου, Ἄνθρωπος.)

⁶ Ὁ Ryner συνθέτει ἕνα ψηφιδωτό, ἀκολουθώντας ἐκλεκτικιστικὴ μέθοδο, καθὼς, θεωρητικά, ἡ στωικὴ διδασκαλία ἦταν ἀντίπαλη τοῦ ἐπικουρισμοῦ.

Ὁ Σενέκας λέει τὸν Ἐπίκουρο «ἥρωα γυναίκεια ντυμένο».

Τί καλὸ ἔκανε ὁ Ἐπίκουρος;

Ἀπελευθέρωσε τοὺς μαθητές του ἀπ' τὸ φόβο τῶν θεῶν ἢ τοῦ «Θεοῦ» - ἀπ' τὸ ξεκίνημα τῆς τρέλλας.

Ποιά ἢ μεγάλη ἀρετὴ τοῦ Ἐπίκουρου;

Ἡ ἐγκράτεια. Διέστειλε τὶς φυσικὲς ἀπ' τὶς κατ' ἐπίφασιν ἀνάγκες. Ἔδειξε πῶς ἐλάχιστα χρειάζεται κανεὶς γιὰ νὰ σβῆσῃ τὴν πείνα καὶ τὴ δίψα του, γιὰ νὰ προστατευτῆ ἀπ' τὸ κρύο ἢ τὴ ζέστη. Ἐλευθερώθηκε ἀπὸ κάθε ἄλλη ἀνάγκη: κάθε ἐπιθυμία καὶ κάθε φόβο πού κάνει τοὺς ἀνθρώπους δούλους.

Πῶς πέθανε ὁ Ἐπίκουρος;

Ἀπὸ νόσο χρόνια κ' ἐπίπονη, καυχώμενος πῶς ἦταν τέλεια εὐτυχισμένος.

Γενικῶς, γνωρίζουμε τὸν πραγματικὸ Ἐπίκουρο;

Ὅχι. Μαθητὲς πλανημένοι ἔκαναν τὴ θεωρία του προκάλυμμα γιὰ τὶς διαστροφές τους, ὅπως κρύβουμε μιὰ πληγὴ κάτω ἀπὸ κλεμμένο παλτό.

Φταίει ὁ Ἐπίκουρος γιὰ ὅσα τοῦ ἔβαλαν στὸ στόμα οἱ ψευτο-μαθητές;

Κανεὶς δὲ φταίει γιὰ τὴ βλακεία ἢ τὸ ψέμα ἀλλουνοῦ.

Ἡ διαστρέβλωση τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἐπίκουρου εἶναι φαινόμενο μεμονωμένο;

Μιὰ ἀλήθεια, ἂν τὴν ἀκούσουνε πολλὰ ἀφτιά, καταντᾶει ψέμα ἀπὸ τὰ φλούδια, τοὺς στρεψόδικους καὶ τοὺς τσαρλατάνους.

Γιατί ἀγαπᾶτε τὸν Ἰησοῦ;

Ἔζησε ἐλεύθερος καὶ πλάνητας, μακριὰ ἀπὸ κάθε κοινωνικὴ δέσμευση. Ἐχθρὸς τῶν παπάδων, τῆς τυπικῆς λατρείας, καί, γενικά, τῶν ὀργανώσεων.

Πῶς πέθανε;

Κυνηγημένος ἀπ' τοὺς παπαῶδες, στὸ περιθώριο τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας, καρφωμένος ἀπ' τοὺς στρατιῶτες στὸ σταυρό. Μαζὶ μὲ τὸ Σωκράτη, τὸ διασημότερο θῦμα τῆς θρησκείας - ὁ ἐμβληματικώτερος μάρτυρας τοῦ Ἀτομικισμοῦ.

Γνωρίζουμε τὸν πραγματικὸ Ἰησοῦ;

Ὅχι. Οἱ παπαῶδες, μαζὶ μὲ τὸ σῶμα σταύρωσαν καὶ τὴ διδασκαλία του. Ἐκαναν τὸ ζωοδότη χυμὸ φαρμάκι. Ψεύτισαν τὰ λόγια τοῦ ἐχθροῦ τῶν ὀργανώσεων καὶ τῶν πίστεων, θεμελιώνοντας τὴν κατεξοχὴν ὀργανωμένη θρησκεία, τὴν πιὸ μεγαλόσημη καὶ κούφια.⁷

Φταίει ὁ Ἰησοῦς γιὰ κεῖνο πὸν μαστόρεψαν οἱ μαθητὲς κ' οἱ παπαῶδες ἀπ' τὴ διδασκαλία του;

Κανεὶς δὲ φταίει γιὰ βλακεῖες ἢ ψέματα ἄλλωνῶν.

Τὸν Ἐπίκτητο γιὰ τὸν ἀγαπᾶτε;

Ὁ Στωικὸς Ἐπίκτητος ὑπόφερε γενναῖα τὴ φτώχεια καὶ τὴ δουλεία - ἦταν ἀπόλυτα εὐτυχὴς σὲ καταστάσεις γιὰ τοὺς περισσότερους ὀδυνηρές.

Πῶς γνωρίζουμε τὴ διδασκαλία τοῦ Ἐπίκτητου;

Ὁ μαθητὴς του ὁ Ἀρριανὸς συγκέντρωσε κάποιους λόγους του στὸ Ἐγχειρίδιον Ἐπικτήτου.

Ποιὲς οἱ σκέψεις σας γι' αὐτὸ τὸ Ἐγχειρίδιο;

Ἡ εὐγένειά του –σαφῆς, δίχως ψεγάδι-, ἡ ἀπροσποίητη ἀπλότητά του, μοῦ τόκαναν πιὸ πολύτιμο ἀπ' τὰ Εὐαγγέλια. Εἶναι τ' ὁμορφότερο κ' ἐλευθερωτικώτερο βιβλίο.

Βρίσκουμε στὴν ἱστορία ἄλλους διάσημους ἀτομικιστές;

⁷ Σὲ ἀπόλυτη ἀντιστοιχία ὁ Τολστόι, Eltzbacher, 299: «Χάρις στὴν πίστη σὲ μιὰν ἀποκάλυψη ἢ διδασκαλία ἀρχικὰ παρερμηνεύτηκε, κ' ὕστερα ἐντελῶς διαστρεβλώθηκε», καθὼς καὶ στὸ Νίτσε, *Ἀντίχριστος*, 136: «Ἡ λέξη “χριστιανισμός” καθ'ἑαυτὴ εἶναι μιὰ παρεξήγηση: κατὰ βάθος, μονάχα ἓνας χριστιανὸς ὑπῆρξε, κι αὐτὸς πέθανε στὸ σταυρό. Τὸ “Εὐαγγέλιο” πέθανε στὸ σταυρό.» Πρὸβλ καὶ τὴν ἀντιδογματικὴ-ἐπαναστατικὴ παραλλαγή τοῦ Μύθου τῆς Σταύρωσης ἀπὸ τὸν Γιάκομπσεν, μὲ τὸν καλόγερο ν' ἀνακράζῃ πῶς: «Κανένας Χριστὸς δὲν πέθανε γιὰ μᾶς στὸ Σταυρό», στὴν *Πανούκλα στὸ Μπέργκαμο*, μτφρ ΗΡΑ, Ἀθήνα, 2019 (Ροές).

Ναί. Μὰ ὅσοι ἀνέφερα εἶν' οἱ αὐθεντικώτεροι κ' οἱ πιὸ εὐκατανόητοι.

Γιατί δὲν ἀναφέρετε τοὺς κυνικοὺς Ἀντισθένη καὶ Διογένη;

Οἱ Κυνικοὶ εἶναι μόνο πρόπλασμα τῶν Στωικῶν.

Γιατί παραλείπετε τὸν Ζήνωνα τὸν Κιτιέα, τὸν ἰδρυτὴ τοῦ Στωικισμοῦ;

Εἶχε ζωὴ ἀξιοθαύμαστη καί, σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχαῖες πηγές, ἔμεινε πιστὸς στὴ φιλοσοφία του. Ὅμως σήμερα εἶναι λιγώτερο γνωστὸς ἀπ' ὅσους ἠνόμασα.

Γιατί δὲν ἀναφέρατε τὸν Στωικὸ Μάρκο-Αὐρήλιο;

Γιατ' ἦταν αὐτοκράτορας.

Καὶ τὸν Καρτέσιο;

Αὐτὸς ἦταν ἀτομικιστὴς διανοητικὸς⁸ - δὲν ὑπῆρξε –τουλάχιστον ὄχι ξεκάθαρα– κ α ἰ ἠθικός. Ἡ ἀληθινή του ἠθικὴ μοιάζει στωικὴ. Ἀλλὰ δὲν τολμοῦσε νὰ τ' ὁμολογήσει. Διακήρυξε μόνο μιὰ «μετριοπαθῆ ἠθικὴ»,⁹ συστήνοντας ὑπακοὴ στοὺς νόμους καὶ τὶς συνήθειες τοῦ τόπου του - κατεξοχὴν ἀντιατομικιστικά. Μοιάζει, ἐξ ἄλλου, νὰ τοῦ ἔλειψε τὸ φιλοσοφικὸ θάρρος καὶ σ' ἄλλες περιπτώσεις.

Τὸν Σπινόζα;

Ἀξιοθαύμαστη ζωὴ. Περνοῦσε λιτὰ, μὲ λίγο πλιγούρι καὶ σούπα μὲ γάλα. Ἀρνούμενος τὶς ἔδρες ποὺ τοῦ πρόσφεραν, κέρδιζε τὸ ψωμί του μὲ τὴ δουλειά του. Ἡ ἠθικὴ του διδασκαλία εἶν' ἓνας μυστικιστικὸς στωικισμὸς. Ὡστόσο, ὄντας ὑπέροτρα νοησιοκράτης, διακηρῦσσει μιὰ παράξενη ἀπολυταρχικὴ πολιτικὴ, μὴν ὀρθώνοντας κατὰ τῆς ἐξουσίας παρὰ τὴν ἐλευθερία τῆς σκέψης.¹⁰ Τ' ὄνομά

⁸ Πρόκειται γιὰ τὸ *cogito ergo sum* τοῦ Καρτέσιου, τῆς πρώτης ἀρχῆς τοῦ *Λόγου περὶ μεθόδου*. Ἀτομικισμὸς διανοητικὸς, διότι πυρῆνα του ἔχει ἓνα ἐγὼ ποὺ νοεῖ (*Discours de la méthode*, Paris, 1946, 31): *Jamais mon dessein ne s'est étendu plus avant que de tâcher à réformer mes propres pensées, et de bâtir dans un fonds qui est tout à moi.* (: Ποτὲ τὸ σχέδιό μου δὲν ἔφτασε πέρα ἀπ' τὸ νὰ προσπαθῶ ν' ἀναδιατάξω τὶς ἴδιες μου τὶς σκέψεις, χτίζοντας σὲ θεμέλια μοναχὰ δικά μου.)

⁹ Μιὰ ὅλως ἐνεπίγνωστη σύμβαση γιὰ νὰ ζῆση κανεὶς τὴ ζωὴ του δίχως νὰ πολυσκοτίζεται. Κατεξοχὴν ἀνάπτυξη στὸ τρίτο μέρος τοῦ *Λόγου περὶ μεθόδου* (*Discours de la méthode*, Paris, 1946, 40-9). Βλ. καὶ Lalande, *Vocabulaire*, 655.

¹⁰ Ὁ Σπινόζα ἀφορμᾶται ἀπὸ κοινὸ μὲ τὸν Χόμπς σημεῖο στὴν πολιτικὴ του φιλοσοφία: ἀπ' τὸ φυσικὸ δίκαιο. Καταλήγει κι αὐτὸς στὴν ἀναγκαιότητα περιστολῆς τοῦ ξέφρενου ἐνστίκτου γιὰ νὰ ξεπεραστῇ τὸ πρωτόγονο στάδιο τοῦ πολέμου ὅλων μὲ ὅλους, θεμελιώνοντας ὅμως –σὲ ἀντίθεση

του περισσότερο φέρνει στο νοῦ ἕνα σπουδαῖο μεταφυσικὸ οἰκοδόμημα παρὰ μιὰ μεγάλη ἠθικὴ ὀμορφιά.

μὲ τὸν Χόμπς, γιὰ τὸν ὁποῖον ὅσο πιὸ σκληρὸ τὸ καθεστῶς τόσο ἀποτελεσματικώτερα «μαζεύεται» ἡ ἀχαλιναγώγητη ἀνθρωπότητα– ἕνα κράτος πιὸ «φιλελεύθερο»: συνταγματικὴ μοναρχία ἢ δημοκρατία, ὥστε νὰ ξεδιπλωθῇ ἐλεύθερα ἡ καθαρὰ ἀνθρώπινη ποιότητα τῆς φύσης μας. Ὡστόσο, ἡ ὕπαρξη Κράτους θεωρεῖται, ὅπως καὶ νάχη, ἀπαραίτητη κ' εὐεργετικὴ. Βλ. Brehier, *Philosophie*, 886-7· *Dictionnaire des philosophes, Spinoza*, τοῦ Robert Misrahi, 1740-1.